
Novejši večbesedni leksemi v slovenščini z vidika slovaropisja

Špela Petric

Cobiss: 1.01

V članku je obravnavano področje novejših večbesednih leksemov z vidika slovaropisja. Izhodišče za poskusno tipologijo večbesednih slovarskih iztočnic iz geslovnika nastajajočega Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika je sinteza dosedanjih preučevanj večbesednih leksemov in analiza trdnosti in pomenske prozornosti večbesednih iztočnic na podlagi jezikoslovne teorije in korpusne analize vzorčnega gradiva. Izpostavljeni so problemi, s katerimi se srečujemo pri slovarski obravnavi večbesednih leksemov, nakazano je vprašanje slovarskih razlag in naglasa posameznih sestavin večbesednih leksemov.

Ključne besede: slovaropisje, večbesedni leksem, pomenska prozornost

New Slovenian multiword lexemes from a lexicographic perspective

This article discusses new multiword lexemes from a lexicographic perspective. The synthesis of studies on multiword lexemes to date and the analysis of the stability and semantic transparency of multiword headwords based on linguistic theory and a corpus analysis of the material serve as the premise for an experimental typology of multiword dictionary headwords from the list of headwords in the *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of New Standard Slovenian Vocabulary). It highlights the issues of including multiword lexemes in the dictionary and discusses the issue of dictionary definitions and the accentuation of components of multiword lexemes.

Keywords: lexicography, multiword lexeme, semantic transparency

1 Dosedanje preučevanje večbesednih leksemov slovenskega jezika

Na večbesedne lekseme in njihove pomensko-skladenjske lastnosti se je v slovenskem jezikoslovju opozarjalo zlasti v zadnjih treh desetletjih. Na tem mestu bom izpostavila le nekatere avtorje, katerih dela sem neposredno uporabila za raziskavo.

J. Toporišič je v letniku 1973/74 revije *Jezik in slovstvo* objavil prispevek z naslovom K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije,¹ kjer povzema teorijo pomenske prozornosti večbesednih leksemov iz monografije N. M. Šanskega (1963). Isto teorijo je v članku *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih*

¹ Članek je ponatisnjen v avtorjevi monografiji z naslovom *Nova slovenska skladnja* (Toporišič 1982).

zvez uporabila tudi Ada Vidovič Muha (1988), in sicer kot pripomoček za tipologiziranje večbesednih strokovnih izrazov, leta 2000 pa je izšla avtoričina monografija Slovensko leksikalno pomenoslovje, ki slovensko leksikografsko prakso podrobneje obravnava s teoretičnega vidika.

O večbesednih leksemih v okviru frazeologije od druge polovice osemdesetih let naprej piše Erika Kržišnik, z vidika korpusnega pristopa pa se je večbesednih leksikalnih enot lotila Polona Gantar.

1.1 Metode in cilji analize večbesednih slovarskih iztočnic

Potrebe po sprotni jezikoslovni obravnavi nove (prevzete in domače) leksike so v slovaropisju stalnica. Z vidika pomensko-skladenjskih in naglasnih lastnosti so jezikoslovno zanimivi in problemski zlasti večbesedni leksemi, ki jih je v novejšem slovenskem besedju vedno več.

Pričujoči članek s pomočjo analize razpoložljivega gradiva iz geslovnika nastajajočega Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika² in sinteze dosedanjih ugotovitev z vidika pomenske trdnosti in (ne)prozornosti podaja poskusno tipologijo večbesednih slovarskih iztočnic ter predloge za slovarske razlage leksikaliziranih večbesednih iztočnic.

Vzorčno gradivo, ki je osnova za analizo, obsega večbesedne iztočnice, v geslovniku Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika zbrane pod črko d.³ Analiza iztočnic je potekala po naslednjem postopku:

1.1.1 V jezikovnem korpusu FidaPLUS sem najprej izolirala podobne besedne zveze tako, da sem poiskala besede na ustrezni strani prilastka in nato še jedra sintagme iztočnice. Nato sem najdene besedne zveze razvrstila padajoče glede na statistične izračune vzajemnih vrednosti MI3 (Arhar 2007: 40–49). Tako sem dobila relevantne podatke o primerjavi trdnosti strukture iztočnic s trdnostjo strukture podobnih besednih zvez, ki imajo skupno vsaj eno sestavino. Kompleksni statistični izračuni nam na ta način pomagajo ločevati stalne besedne zveze, ki so potencialne večbesedne slovarske iztočnice, od prostih. Poleg tega lahko z isto metodo vzvratno preverjamo utemeljenost izbora iztočnic v geslovniku.

1.1.2 V drugi fazi sem podatke o rabi večbesednih leksemov podprla še s teoretičnimi temelji. Večbesedne slovarske iztočnice sem glede na merila, izdelana na podlagi teorije pomenske prozornosti N. M. Šanskega (gl. razdelek 3.2), razdelila v štiri skupine (sestava, sklop, skup in zraslek).

² Gre za enega od slovarskih projektov Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki je namenjen zlasti pripravi novega splošnega razlagalnega slovarja v smislu dopolnila Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), obenem pa tudi pripravi jezikoslovnih raziskav (Gložančev – Kostanjevec 2006: 89).

³ Za pripravo geslovnika Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika je služil jezikovni korpus Nova beseda (gl. Holz 2003: 89–91).

2 Pristopi k obravnavanju večbesednih leksemov in frazeologije – terminologija in definicija stalnih besednih zvez

2.1 Jože Toporišič (1982: 361) frazeologijo definira kot stalne besedne zveze ali nauk o stalnih besednih zvezah. Za osnovno enoto frazeologije uvaja izraz *frazeologem*, kot varianto frazeologema pa *frazeologizem*. Frazeologem je vedno le stalna zveza več besed (ne more biti ena sama beseda, niti zloženka ali sklop); lahko je zveza predlog + x ali okrajšava tipa *avgusta* (= *meseca avgusta*), lahko pa obsega več povedi. K frazeologemom uvršča tudi strokovne večbesedne izraze (pri katerih se prilastki ne dajo zamenjati z drugimi) (Toporišič 1982: 362–363). V Toporišičevi slovnici najdemo naslednjo definicijo stalne besedne zveze: »Besedne zveze, ki se dalj časa ohranijo v spominu ljudi (tako, kakor se tudi besede), imenujemo *stalne besedne zveze* (SBZ) ali *frazeologemi*.« Dalje: »Take SBZ, kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladenjskih vzorcih. SBZ, ki so primerljive besedam, imajo lahko zgradbo besedne zveze: *novo leto, iz dna srca* [...], lahko pa polstavčno: *čakajoč na Godota, rečeno storjeno*, ali stavčno: *kot bi mignil/trenil* [...], ne pa tudi zgradbe povedi: *Zarečenega kruha se največ poje, Človek človeku volk* [...]. SBZ, ki nimajo vrednosti povedi, imenujemo rekla, tiste z vrednostjo povedi, pa rečenice« (Toporišič 2000: 133).

2.2 Erika Kržišnik je v drugi polovici 80. let uvedla zahtevo po ločevanju med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, katerih temeljna lastnost je poleg stalnosti in večbesednosti tudi »neslovarski pomen (vsaj ene od) sestavin«, kar je pogoj, ki iz frazeologije izločuje terminološka večbesedna poimenovanja. Kot pomembno merilo pri določanju frazeoloških enot definira *povezovalnost* prvin in uvede novo poimenovanje za osnovno enoto frazeologije, *frazem* (Kržišnik 1994: 30–34).

2.3 Polona Gantar deli večbesedne lekseme glede na stopnjo trdnosti in pomenske prozornosti na kolokacije, stalne besedne zveze in frazeološke enote. *Kolokacije* so v jeziku opazne zveze dveh ali več besed, ki se pojavljajo v predvidenih slovničnih vzorcih, sopojavljanje v njih pa je pričakovano in ne naključno (Vrbinc v Gantar 2007: 66). So pomensko prozorne/neidiomatične, podrejajo se v jeziku pričakovanim slovničnim pravilom, hkrati pa so zanje značilne določene omejitve pri izbiri (Gantar 2007: 66–67). *Stalne besedne zveze* so večbesedne leksikalne enote, ki v svoji pomenski zgradbi ne izkazujejo očitnih pomenskih prenosov. Njihov pomen je mogoče razbrati iz pomena sestavin, so pomensko prozorne. V besedilu ne izražajo opazne ekspresivne vloge. *Frazeološke enote* so večbesedne leksikalne enote, za katere velja, da njihovega pomena ni mogoče predvideti neposredno iz pomena sestavin. Njihova raba je v besedilu tako ali drugače zaznamovana. Delijo se na *frazeme* (strukturno trdne zveze, katerih pomen je posredno – metafora, metonimija – izpeljiv iz sestavnih delov) in *idiome* (ki obsegajo pomensko in zgradbeno popolnoma samostojne in od sestavin neodvisne celote) (Gantar 2007: 10–11). Temeljne lastnosti, ki frazeološko enoto ločujejo od drugih večbesednih leksikalnih

enot, so torej večbesednost oziroma fraznost, omejena povezovalnost sestavin, neslovarskost pomena vsaj ene od sestavin oziroma pomenska neprozornost, ustaljenost v smislu preštevnosti leksikalnih in drugih variant, pretvorbeno omejenost ob ohranitvi celostnega frazeološkega pomena in opazna ekspresivna vloga zveze kot celote (pogoj, ki izloča vse termine) (Gantar 2007: 77).

3 Analiza pomenske prozornosti obravnavanega gradiva na podlagi teorije N. M. Šanskega in korpusne statistike

3.1 Prvo merilo za tipologiziranje izbranega gradiva, s pomočjo katerega preverjamo, ali je dana besedna zveza lahko slovarska iztočnica, je *omejena povezovalnost* posameznih sestavin besedne zveze, kar v prvi fazi lahko ugotavljamo s pomočjo korpusne statistike. Drugo merilo, s katerim preverjamo, ali je pomen večbesedne iztočnice prepoznaven iz sestavin, ali torej katera od sestavin ne nastopa v svojem slovarskem pomenu (ali je prenesen pomen ene sestavine ali obeh/vseh), pa je *pomenska (ne)prozornost*, ki jo preverjamo s pomočjo jezikoslovne teorije.

3.2 Jože Toporišič (1982: 364–366) po N. M. Šanskem navaja teorijo štirih tipov frazeologemov glede na predvidljivost pomena stalne besedne zveze (frazeologema) na podlagi pomena njenih posameznih slovarskih sestavin. A. Vidovič Muha (1988: 84) pri delitvi večbesednih terminov poleg te teorije upošteva še pomensko-sestavinsko raven. Z upoštevanjem števila in vrste korenskih morfemov, ki se v okviru pomenskih sestavin tudi izrazno ponovijo, tako loči štiri tipe terminoloških in s tem stalnih oziroma frazeoloških besednih zvez.⁴

3.2.1 Jože Toporišič pravi, da je pri sestavah pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed. Od prostih besednih zvez se sestave ločijo samo po tem, da jih ne delamo sproti v govoru, ampak jih jemljemo – kakor vse frazeologeme – že gotove iz spomina (Toporišič 1982: 364). V okviru pomenskih sestavin se pri (strokovnih) besednih zvezah z lastnostjo sestave tudi izrazno ponovijo korenskomorfemske besede ali vsaj korenski morfemi. T. i. stalnost izvira iz vrste, boljše oblike skladenjske zveze, kar pomeni, da veljajo za posamezne besede in besedne zveze iste pomenske sestavine kot za celotno (terminološko) besedno zvezo. Na pomenskosestavinski ravni je stalnost (frazeološkost) dokazljiva s skladenjsko določenostjo razmerja med uvrščevalno pomensko sestavino in razločevalno oz. razločevalnimi pomenskimi sestavinami. Terminološka sestava iz samostalnika in vrstnega pridevnika ima možno eno samo pretvorbno interpretacijo vrstnega pridevnika (Vidovič Muha 1988: 84).

⁴ O tej temi sta pred tem pisala J. Orešnik in J. Toporišič, ki teorijo povzemata po Bendixovi komponentni (sestavinski) analizi – spoznanje, da je predmetni pomen mogoče izraziti z relevantnim izborom in z ustrežno hierarhično ureditvijo teh sestavin (Muha 1988: 84); gl. tudi Vidovič Muha 2000: 51–53.

(a) Pri sestavi je pomen stalne besedne zveze torej enak vsoti pomenov posameznih sestavin stalne besedne zveze. Primeri: *odrasli otroci*, *nepreskrbljeni otroci*, *dnevna soba*, *spalna srajca*; primeri prostih besednih zvez: *prezebli otroci*, *srajca za spanje*, *posoda za ponoči*, *svet delavcev*, *pravica do samoodločanja* ... (Toporišič 1982: 364). Meja med sestavami in prostimi besednimi zvezami je torej tanka, saj se med seboj razlikujejo le v tem, da sestave dojemamo kot besede in jih že sestavljene jemljemo iz spomina. Pri prepoznavanju takšnih iztočnic nam v prvi fazi lahko pomaga primerjava podobnih besednih zvez (s skupno sestavino), ki jih razvrstimo padajoče po vzajemnih vrednostih MI3.

V spodnji preglednici navajam le nekaj najbolj tipičnih primerov sestav, drugi primeri iz vzorčnega gradiva so navedeni v odstavku pod tabelo. Ob iztočnicah z lastnostmi sestave sta v drugem stolpcu tabele navedeni uvrščevalna in razločevalna pomenska sestavina (UPS in RPS), ki nakazujeta pomensko prozornost posameznih sestavin leksema. V tretjem stolpcu so po vrsti navedene podobne besedne zveze, kot se kažejo v korpusu, in sicer padajoče po vzajemnih vrednostih MI3 (od najbolj do najmanj trdne zveze).

Sestave

Dvobesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
daljinski upravljalnik	UPS: upravljalnik (priprava, namenjena upravljanju kakega aparata s pomočjo infrardečega ali radijskega signala) RPS: ki deluje na daljavo	daljinski upravljalnik daljinsko ogrevanje daljinsko upravljanje daljinsko zaznavanje daljinsko zaklepanje daljinsko plavanje
daljinsko ogrevanje	UPS: ogrevanje (delanje, da kaj postane toplo) RPS: na daljavo	daljinsko ogrevanje centralno ogrevanje talno ogrevanje
daljinsko zaklepanje	UPS: zaklepanje (dajanje mehanizma ključavnice v tak položaj [...]) RPS: na daljavo	centralno zaklepanje daljinsko zaklepanje osrednje zaklepanje
dekofeinizirana kava*	UPS: kava (zrna, dobljena iz semen kavovca, in pijača iz teh zrn) RPS: ki je dekofeinizirana	brezkofeinska kava dekofeinizirana kava
dostavni avtomobil	UPS: avtomobil (cestno motorno vozilo z navadno štirimi kolesi) RPS: za dostavo	dostavno vozilo dostavni avtomobil dostavni tovornjak

* Gre za prosto besedno zvezo; sinonimna besedna zveza *brezkofeinska kava* je glede na vzajemno vrednost trdnejša, poleg tega pa se pojavlja bistveno pogosteje (*brezkofeinska kava* 90-krat, *dekofeinizirana kava* 13-krat).

Tri- ali večbesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
digitalna baza podatkov	UPS: baza (večja količina logično povezanih) podatkov RPS: predstavljena digitalno (v obliki niza ločenih numeričnih vrednosti)	relacijska baza podatkov kataložna baza podatkov računalniška baza podatkov
davek na dodano vrednost	UPS: davek RPS: na dodano vrednost izdelka	davek na dodano vrednost davek na dobiček davek na prejemek davek na dohodek davek na nepremičnino

Drugi primeri sestav iz Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika: *družinsko podjetje*⁵ (UPS: podjetje, RPS: v lasti družine), *digitalna fotografija*⁶ (UPS: fotografija, RPS: v digitalni obliki), *dnevna koncentracija* (UPS: koncentracija snovi, RPS: izmerjena v enem dnevu), *dobrodelna prireditel*, *dobrodelni koncert* (UPS: prireditel/koncert, RPS: ki je dobrodelna/dobrodelen) ...

3.2.2 Po Jožetu Toporišču so skupi frazeologemi, v katerih imajo posamezne besede čisto poseben, enkraten pomen. Včasih se ta skupina težko loči od naslednje, kjer gre za prenesen pomen celotne besedne zveze (Toporišč 1982: 364). Ada Vidovič Muha pravi, da je za besedno zvezo, ki se uvršča med skupe, značilno, da je vsaj ena izmed besed, v veliki večini je to jedra, pomenskosestavinsko predvidljiva, ali natančneje, tudi v skupu ohrani pomenske sestavine svojega osnovnega pomena. Druga beseda (več besed) pa v besedni zvezi z lastnostjo skupa dobi nove (metaforične, metonimične ipd.) pomenske sestavine. Konverzni vrstni izkakovostni pridevniki ne morejo biti izrazno prekrivni z razločevalnimi pomenskimi sestavinami, ker dobijo v skupu nov pomen, zato takšnih zvez ne najdemo med sestavami, pač pa med skupi in sklopi. V primerih, ko je skup sestavljen iz samostalniškega jedra z levim prilastkom, ohrani jedro svoje osnovne pomenske sestavine, kar se kaže v njegovi tudi izrazni prekrivnosti z uvrščevalno pomensko sestavino. Vrstni pridevnik mora biti torej obvezno terminološki (pomenskosestavinsko drugačen), jedrni samostalnik pa terminološki ali neterminološki; v zadnjem primeru vnaša terminološkost v zvezo prav vrstni pridevnik (npr. *belgijski konj*) (Vidovič Muha 1988: 85).

(a) Pri stalnih besednih zvezah z lastnostmi skupa ima ena sestavina preneseni pomen. Primeri: *kriva prisega*, *ljubezen do bližnjega*, *častna reč*; primeri prostih besednih zvez (brez prenesene rabe): *prisega na podlagi laži*, *lažna prisega*, *nežne rožice*, *ljubezen do sočloveka*, *častna beseda*, *človeku naklonjene zvezde* (Toporišč 1982: 364).

⁵ Zveza glede na korpusni izračun ni najbolj trdna (na prvem mestu sta *družinski član* in *družinsko podjetništvo*; *družinsko podjetje* je šele na osmem).

⁶ Korpusni izračun vzajemnih vrednosti: *digitalna fotografija* (absolutne pojavitve 29.234); *barvna fotografija* (28.732).

Uvrščevalna in razločevalna pomenska sestavina iztočnice, ki sta navedeni v drugem stolpcu tabele, kažeta, katera od sestavin večbesednega leksema ima preneseni pomen. Sestavina besedne zveze s prenesenim pomenom je označena s krepkim tiskom, prav tako tudi del razlage, ki ta pomen pojasnjuje. Skupi, sestavljeni iz samostalniškega jedra z levim prilastkom, pri katerih jedro ne ohrani svojih osnovnih pomenskih sestavin (UPS se izrazno ne prekriva z jedrom), so na primer *debatna kavarna*, *elektronski denar*, *plastični denar*, *elektronska denarnica*, *jadralska snežna deska*, *digitalni podpis*, *digitalni zapis*, *dijaški parlament*, *disketni pogon*, *disketna enota*, *drevesna kirurgija*. V drugih spodaj navedenih primerih pa je prenesen pomen (levega) prilastka.

Pri iztočnicah *disketna enota* in *disketni pogon* sta leksema *enota* in *pogon* glede na SSKJ neosemantema (gl. Gložančev – Kostanjevec 2006: 91–92).⁷ Novi pomen leksemov v SSKJ torej še ni bil zabeležen, pri primerih, kot so *divjelčno odlagališče*, *divje lastninjenje*, *divja privatizacija*, pa je preneseni pomen leksemov *divji* in *črni* že zabeležen v SSKJ: ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi (izhodiščni pomen: ki ni ukročen, civiliziran ...).

Skupi

Dvobesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
darovalec organov	UPS: oseba RPS: ki daruje organ za transplantacijo	darovalec kostnega mozga darovalec organov darovalec krvi
debatna kavarna	UPS: prireditve RPS: namenjena debatiranju	debatni krožek debatna kavarna debatni klub debatni turnir debatni večer debatno prvenstvo
elektronski denar, elektronska denarnica	UPS: podatki RPS: o finančnem stanju , ki so shranjeni na elektronski napravi [...] UPS: elektronska naprava RPS: na kateri so shranjeni podatki o finančnem stanju [...]	pranje denarja davkoplavevalski denar veliko denarja ... plastični denar elektronski denar elektronska pošta elektronski izvod ... elektronska denarnica elektronski denar*

⁷ Geslo *pogon* v SSKJ: **pogòn** -óna m **1**, *glagolnik od pognati*: vodna energija se uporablja za pogon mlinov, turbin; gorivo za pogon raket **2**. navadno s prilastkom *kar omogoča delovanje, premikanje kake naprave ali dela naprave*: ta stroj ima električni pogon; šivalni stroj na nožni pogon; vozilo na bencinski pogon [...]

disketni pogon disketna enota	UPS: naprava RPS: v računalniku, ki omogoča zapisovanje podatkov na disketo	disketna enota disketni pogon upravna enota območna enota volilna enota disketna enota poslovna enota specialna enota štirikolesni pogon hibridni pogon električni pogon disketni pogon
prati (umazani)** denar	UPS: opravljati RPS: nezakonite transakcije denarja	pranje denarja davkoplavevalski denar veliko denarja ... plastični denar elektronski denar prati umazano perilo prati umazani denar prati možgane

* Besedni zvezi *elektronski denar* in *elektronska denarnica* se nahajata nižje na seznamu, urejenem padajoče glede na vrednosti MI3, in glede na korpus nista najbolj trdni.

** SSKJ ne vsebuje iztočnice *umazan*, leksem je naveden v zaglavju iztočnice *umazati*.

Tri- ali večbesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
dan odprtih vrat	UPS: dan RPS: ko neka ustanova predstavi [...]	dan odprtih vrat kmetija odprtih vrat politika odprtih vrat
delo na črno	UPS: delo RPS: ki ga kdo opravlja v nasprotju z zakonskimi določili [...]	delo na črno zaposlovanje na črno delati na črno zaposlovati na črno graditi na črno zgrajena na črno delavec na črno
deviško olivno/oljčno olje	UPS: olivno/oljčno olje RPS: stisnjeno iz oliv/oljk, katerega pridelava ne vključuje [...]	neprečiščeno olivno olje deviško olivno olje

gibljivi/ drseči delovni čas	UPS: delovni čas RPS: ki se glede začetka in konca lahko prilagodi delavcu [...]	polni delovni čas polovični delovni čas skrajšani delovni čas gibljivi delovni čas drseči delovni čas
družba z omejeno odgovorno- stjo	UPS: družba RPS: katere osnovni kapital sestavljajo osnovni vložki družbenikov [...]	–

Drugi primeri skupov iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*: *davčna številka*⁸ (UPS: številka, RPS: **za identifikacijo davčnega zavezanca**), *daytonski sporazum*⁹ (UPS: sporazum, RPS: **ki so ga sprte strani z ozemlja nekdanje SFRJ [...]**), *plastični denar* (UPS: **plačilna/kreditna kartica**, RPS: narejena iz plastike), *jadralna deska*, *snežna deska* (UPS: **pripomoček**, RPS: za jadranje po morju/drsanje po snegu), *dežurni krivec* (UPS: oseba, RPS: **ki je kri-va ne glede na okoliščine, pogosto, za aktualne probleme**), *digitalni podpis*¹⁰ (UPS: **obvestilo**, RPS: **ki omogoča preveritev istovetnosti osebe**, pri katerem so podatki predstavljeni digitalno), *digitalni zapis* (UPS: **pretvorba**, RPS: **različnih signalov v elektronsko kodo [...]**, pri čemer so podatki predstavljeni digitalno), *dijaški parlament* (UPS: **predstavnštvo**, RPS: dijakov), *divje lastninjenje* (UPS: lastninjenje, RPS: **ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi**), *divjel črno odlagališče*¹¹ (UPS: odlagališče, RPS: **ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi**), *divja privatizacija* (UPS: privatizacija, RPS: **ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi**), *dobri holesterol* (UPS: holesterol, RPS: **ki se prenaša iz arterij, tkiv v jetra**), *doktor roman* (UPS: roman, RPS: **umetniško manj vreden, katerega zgodba se dogaja v bolnišnici**), *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: **za osamosvojitve Slovenije**), *drevesna kirurgija* (UPS: **veda**, RPS: **o sanaciji poškodovanih dreves**), *državljan sveta* (UPS: **oseba**, RPS: **ki je zaradi svojega mednarodnega delovanja poznana po svetu**), *dunajski zrezek* (UPS: zrezek, RPS: **ki je paniran in ocvrt**).

⁸ Glede na korpusne izračune je na tretjem mestu, za leksemoma *telefonska številka* in *loto številka*.

⁹ Leksem ima nekaj variant: na prvem mestu glede na vrednosti MI3 je *daytonski sporazum*, temu pa sledijo (padajoče po vzajemnih vrednostih) *daytonski mirovni sporazum*, *daytonski mir*, *daytonsko pogajanje*, *daytonsko premirje* ...

¹⁰ Morebitni varianti leksema sta *elektronski podpis* in *digitalni podpis*, pri čemer je *elektronski podpis* na prvem mestu glede na vrednosti MI3.

¹¹ Na prvem mestu po vrednostih MI3 je varianta *divje odlagališče*, sledi ji *črno odlagališče*. Seznam besednih zvez s prilastkom *divji*, urejen padajoče glede na vrednosti MI3: *divje odlagališče*, *divja žival*, *divji zahod*, *divje lastninjenje*, *divja privatizacija*.

3.2.3 Jože Toporišič pravi, da so sklopi frazeologemi (stalne besedne zveze) s prenesenim pomenom. Take besedne zveze imajo kot proste seveda slovarsko docela predvidljiv pomen, ki pa je različen od frazeološkega (pri besednih igrah gre pogosto za tako prvotno ali drugotno dekodiranje površinsko sicer enakih prostih oz. stalnih besednih zvez). Ti frazeologemi so očitno metaforični (Toporišič 1982: 364–365). V besednih zvezah z lastnostjo sklopa sta obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze, kar pomeni, da imajo posamezne besede iz besedne zveze drugačne pomenske sestavine, kot jih imajo v sklopu. V glavnem gre za poimenovanja, nastala z metonimičnimi, metaforičnimi in drugimi pomenskimi prenosi, vendar vedno z ohranjeno (razvidno) asociativno potjo (z ohranitvijo pomenskosestavinske povezave) (Vidovič Muha 1988: 85–86).

(a) Med večbesedne lekseme z lastnostmi sklopa torej uvrščamo lekseme, pri katerih imajo vse sestavine preneseni pomen, ta prenos pa je še vedno razviden. Primeri: *pretipati komu kosti*, *zavihati si rokave*, *belo pogledati*, *nastaviti zanko*, *dobiti svoje* (Toporišič 1982: 364–365). Tudi pri tej skupini slovarskih iztočnic je pomen ponazorjen z uvrščevalnimi in razločevalnimi pomenskimi sestavinami, za primerjavo trdnosti besednih zvez in s tem za potrditev izbora slovarskih iztočnic pa so v desnem stolpcu dodane podobne besedne zveze. Ker imajo vse sestavine preneseni pomen, so vse označene s krepkim tiskom.

Sklopi

Dvobesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
kisli dež	UPS: padavina (dež, megla, rosa [...]) RPS: z nizko vrednostjo pH, ki jo povzročajo izpusti [...]	kisla smetana kislo zelje ... kisli dež kisla tla
dihalna stiska	UPS: stanje RPS: ki ga povzroči nezadostna oskrba organizma s kisikom	dihalna pot dihalna vaja dihalni aparat dihalna stiska
drobni tisk	UPS: podrobnosti ali pogoji RPS: zapisani v pogodbi, zlasti neugodni, natisnjeni z nevpadljivimi majhnimi črkami	drobno gospodarstvo drobni tisk drobno pecivo debeli tisk rumeni tisk tuji tisk drobni tisk

državni zbor	UPS: ustanova RPS: najvišja predstavniška in zakonodajna	državni zbor pevski zbor občni zbor komorni zbor učiteljski zbor
dvižni/potopni stebriček	UPS: naprava RPS: za uravnavanje občasnih prometnih zapor	dvižna ploščad dvižni most dvižna sila dvižni stebriček strešni stebriček potopni stebriček betonski stebriček dvižni stebriček

Tri- ali večbesedni leksemi

Leksem	Slovarska razlaga	Primerjava vzajemnih vrednosti MI3 (urejeno padajoče)
dan samostojnosti in enotnosti	UPS: praznik RPS: v Republiki Sloveniji, ki se praznuje vsako leto 26. decembra [...]	dan samostojnosti in enotnosti praznik samostojnosti in enotnosti
deklica/deček za vse	UPS: oseba neglede na spol/moški RPS: ki se loti vseh opravil	--
dežela na sončni strani Alp	UPS: država RPS: Slovenija	dežela vzhajajočega sonca dežela Furlanija [...] deželica na sončni strani Alp dežela na sončni strani Alp državica na sončni strani Alp
domača spletna stran	UPS: internetni vir RPS: podatkov o določeni osebi, podjetju	uradna spletna stran naša spletna stran prenovljena spletna stran domača spletna stran
dostop do podatkov	UPS: računalniška orodja RPS: za komunikacijo, prilagojena nestrokovnjakom za pregledovanje in uporabo zelenih podatkov	dostop do podatkov priti do podatkov dostopati do podatkov dostop do interneta dostop do informacije dostop do podatkov
dihati za ovratnik	nadzorovati koga	dihati (komu) za ovratnik prijeti (koga) za ovratnik zgrabiti (koga) za ovratnik

3.2.4 Zrasleki so stalne zveze, katerih pomena niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo (nekatero od teh besed ali oblik celo same sploh ne nastopajo in kot kak frazeologemotvorni katalizator teoretično slabo podkovanemu slovnicarju povzročajo obilico težav pri stilnem vrednotenju in normiranju) (Toporišič 1982: 365). Razlika med

sklopi in zrasleki je vezana na nepredvidljivost pomenskih sestavin besed iz zrasleka. Tudi v besednih zvezah z lastnostjo zrasleka sta obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze (Vidovič Muha 1988: 86).

(a) Primeri zrasleka: *priti na kant, priti na boben, biti plat zvona, kozje molitvice, imeti za bregom, deveta briga, za vsako figo, iti rakom žvižgat, iti se solit, obesiti šolo na klin, na vse kripilje, polomiti ga* (Toporišič 1982: 365).

Med obravnavanimi večbesednimi iztočnicami iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* se ta tip ne pojavlja.

4 Med vzorčnim gradivom večbesednih slovarskih iztočnic, zbranih v geslovníku *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*, je bilo največ takih z lastnostmi sestav (27) in skupov (28); sledijo sklopi (11), zrasleka pa v obravnavanem gradivu ni bilo. Pretežno gre za terminološke večbesedne iztočnice, večina teh pa je prevedena, navadno iz angleščine.

Jezikoslovná analiza je pokazala, da lahko s teoretično razčlenitvijo in razvrstitvijo novejših večbesednih iztočnic pridemo do dokaj zanesljivih potrditev utemeljenosti izbora iztočnic in utemeljenosti njihovih slovarskih razlag. Z razlagami lahko preverjamo pomensko (ne)prozornost posameznih sestavin leksema, taka razvrstitev večbesednih iztočnic pa ponuja tudi možnost vzratnega preverjanja že obstoječih razlag leksemov in njihovih morebitnih popravkov.

Korpusna primerjava trdnosti besednih zvez izbranega gradiva s trdnostjo podobnih besednih zvez je prav tako potrdila izbor večbesednih iztočnic v geslovníku *Slovarja*. Velika večina obravnavanih leksemov se je namreč nahajala na vrhu seznama besednih zvez, urejenega padajoče po vzajemnih vrednostih MI3. Čeprav lahko s pomočjo korpusa na enostaven način pridemo do tovrstnih rezultatov, pa je za vsak načrtovani slovar treba izdelati geslovník (seveda ne dokončno izdelan, ker dodatke in popravke prispeva sprotno redakcijsko in siceršnje usklajevalno slovarpisno delo; gl. Žele 2009b) in iztočnice natančneje preučiti.

Analiza konkordančnega niza nam pokaže morebitne variante večbesednih leksemov, njihovo izrazno ustaljenost in morebitno ekspresivnost. Ker večino primerov obravnavanih iztočnic predstavljajo termini, ti načeloma nimajo variant in so tudi izrazno ustaljeni, nekaj variant pa s korpusno analizo kljub temu najdemo: *brezkofeinska/dekofeinizirana kava; debatna kavarna, debatni večer; glavni krivec, dežurni krivec; daytonski (mirovni) sporazum, daytonski mir, daytonsko premirje; divjel/črno odlagališče; divja/črna privatizacija, divjel/črno lastninjenje; gibljivi/drseči/fleksibilni delovni čas; dvižni/potopni stebriček; dan/praznik samostojnosti in enotnosti; dekllica/deček za vse; dežela/deželica/državica na sončni strani Alp ...*

Glede na rezultate analize konkordančnih nizov imajo lahko ekspresivno vlogo v besedilu zrasleki (*dihati za ovratnik*), sklopi (*deček/dekllica za vse, dežela na sončni strani Alp*) in skupi, ki niso termini, termini pa le v sobesedilu, kjer so determinologizirani, npr. zveza *kisli dež*: »Tukaj pa je bila beseda, pogrnjena kot čist prt, po pranju in likanju dišeč, iz tistih časov, ko še ni bilo pralnega praška, ko še ni padal kisli dež in so matere najprej razbile led na potoku in izpirale, ko ga je odišavilo sonce, ko se je sušil razobešen na grmovju ali pa je visel na vrvi iz navadne

konoplje.« (Raziskava se ni posebej osredotočala na (ne)ekspresivnost leksemov, saj ta lastnost za tovrstno razvrščanje slovarskih iztočnic ni bila relevantno merilo.)

Zanimivo bi bilo preučiti še vprašanje naglaševanja posameznih sestavin večbesednih leksemov kot izrazijske posledice pomenskosti, pri čemer lahko pri iztočnicah z lastnostmi skupov in zraslekov, kjer besedne zveze potencialno lahko že prehajajo v zloženke, enonaglasnice, predvidevamo možnost oslabilve naglasa ene od sestavin leksema in krepitev naglasa druge. Za tovrstno raziskavo bi zbrala obsežnejši vzorec večbesednih iztočnic, saj lahko predvidevam, da so zanjo relevantne samo iztočnice, katerih sestavni deli so krajše besede (eno- ali dvozložnice). Pri tem je za slovarsko obravnavo pomembno vprašanje, ali bi bilo pri takih primerih upravičeno označevanje prvotnega in drugotnega naglasa posameznih sestavin večbesednih iztočnic.

Viri in literatura

- Arhar 2007 = Špela Arhar, *Kaj početi z referenčnim korpusom FidaPLUS*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta, 2007.
- Bokal idr. 2003 = Ljudmila Bokal idr., O načrtovanem slovarju novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 9 (2003), št. 1, 7–47.
- Gantar 2007 = Polona Gantar, *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Lingua Slovenica 3).
- Gantar 2008 = Polona Gantar, (Slovenska) leksika med leksikonom in slovnico, *Jezik in slovstvo* 53 (2008), št. 5, 19–35.
- Gložančev – Kostanjevec 2006 = Alenka Gložančev – Polona Kostanjevec, Novejše besedje slovenskega knjižnega jezika – seznam (A–O), *Jezikoslovni zapiski* 12 (2006), št. 2, 89–159.
- Gložančev idr. 2009 = Alenka Gložančev idr., *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri): zbornik na podlagi istoimenskega projekta 2007–2009*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Holz 2003 = Nanika Holz, Besedilni korpus Nova beseda in geslovnik za Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 9 (2003), št. 1, 89–94.
- Korpus Gigafida (<http://demo.gigafida.net/>) (pregledano februarja 2011).
- Korpus Nova beseda (http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html) (pregledano februarja 2011).
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS (<http://www.fidaplus.net>) (pregledano februarja 2011).
- Kržišnik 1986 = Erika Kržišnik, Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi *Cerkovni ordningi*, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), 435–445.
- Kržišnik 1994 = Erika Kržišnik, *Slovenski glagolski frazemi: doktorska disertacija*, Ljubljana, 1994.
- Kržišnik 1998 = Erika Kržišnik, Normativno v frazeologiji, *Jezična norma i varijeteti*, Zagreb – Rijeka: Hrvatsko filološko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1998, 283–295.

- Kržišnik 2009 = Erika Kržišnik, Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju, v: *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*, ur. Andrej Perdih, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* na CD-romu z *Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika* in *Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU – DZS, 1998.
- Šanski 1963 = Николай Максимович Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Moskva: Vysšaja škola, 1963.
- Toporišič 1982 = Jože Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982, 273–279.
- Toporišič 2000 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja, 42000 (1976).
- Vidovič Muha 1988 = Ada Vidovič Muha, Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 24 (1988), 83–91.
- Vidovič Muha 2000 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Žele 2009a = Andreja Žele, Enojezični slovarji – sledenje pomenskosti besed oz. kaj in kako pravi raba, v: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Obdobja 28), 457–461.
- Žele 2009b = Andreja Žele, O geslovniku za novi slovar slovenskega jezika, v: *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*, ur. Andrej Perdih, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

New Slovenian multiword lexemes from a lexicographic perspective

Summary

This article discusses new multiword lexemes and presents the typology of multiword dictionary headwords beginning with the letter *D* in the list of headwords of the *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of New Standard Slovenian Vocabulary) being developed.

First, the legitimacy of selecting these headwords was tested using corpus calculations of mutual values of individual components of multiword headwords. Then the headwords were typified using the linguistic theory of Nikolay M. Shansky. By combining both procedures—that is, studying linguistic usage in the corpus and classifying lexemes in line with linguistic theory—the selection of multiword headwords for the dictionary was confirmed; in addition, taking into account the semantic transparency or non-transparency of individual components of lexemes, suggestions were presented for explaining these types of dictionary headwords or potential verification of existing dictionary definitions.

During the study, the idea developed to further study multiword lexemes in terms of the accentuation of multiword headwords.